

Avskiljning på SiS institutioner:

”Avvägningen är svår”

Myntet har två sidor, det tycks alla vara överens om. När det gäller vård av ungdomar och möjligheten till avskiljning – eller isolering – på avdelningarna är det främst två utmaningar som Statens institutionsstyrelse står inför. Å ena sidan vård av unga, luttrade, utagerande och samtidigt sårbara individer, å andra sidan en sluten miljö som lätt odlar en jargong hos personalen.

text: Hans P.A. Karlsson

I somras hamnade Statens institutionsstyrelse (SiS) i fokus. Eko-redaktionen på Sveriges Radio visade att personalen på ungdomshemmen låser in omhändertagna barn i isoleringsceller utan till synes laglig grund, till synes eftersom dokumentationen i flera fall har brutit. Samtidigt har vi under sommaren återigen sett skolor som brinner och tre grova mord eller dråp med unga gärningsmän som sannolikt kommer att hamna på något av SiS ungdomshem. Det säger något om den vardag som myndigheten måste hantera.

Stig-Arne Tengmer är säkerhets-samordnare på SiS och menar att det är svårt att tala i generella termer om de ungdomar som finns på institutionerna.

– Vi måste se på var och en med de förutsättningar de har, men för många av dem är SiS den sista instansen. Innan de kommer hit har socialtjänsten prövat allt annat under frivilliga och öppna former, men det har inte fungerat. Då måste vi vara ett alternativ för dem som lyder under barnkonventionen och som samtidigt stämmer med ett tydligt barnperspektiv, säger han.

SiS ska alltså ta hand om de ungdomar som är mest våldsamma i Sverige. De har ofta mycket omfattande brottslighet bakom sig, knivrán, utpressning, våld och drogmissbruk. Medan andra som är dömda för tyngre saker, enligt Stig-Arne Tengmer, dyker upp ganska

oväntat. De har gjort ett första grovt brott och har inte förekommit i socialtjänsten förut.

En förutsättning för att SiS verksamhet ska fungera är att ungdomarna står under särskilt noggrann tillsyn inom läsbara avdelningar för att de bland annat inte ska rymma. Ett problem med att ha ungdomar inlåsta i grupp är att man måste ha strikta regler och vara rigid för att inte hela avdelningen eller behandlingen ska drabbas av sammanbrott. Innan ungdomarna kommer till SiS kan de ha vänt på dygnet, blivit vana vid att hota eller slå sig fram och plötsligt går inte det. Då kan det bli konfrontation, berättar Stig-Arne Tengmer.

– Om någon uppträder våldsamt eller är påverkad av något berusningsmedel så kan vi föra den unge till ett särskilt avskiljningsrum där han eller hon får vara för sig själv. Det är när det inte längre går att prata med varandra, när personalen försöker lugna ner situationen och det inte går. Det finns en knivskarp gräns mellan att jobba motiverande och argumentera för något och där den unge uppfattar en regel eller gränsdragning som en ren provokation.

Jerzy Sarnecki, professor i kriminologi vid Stockholms universitet, menar att ungdomarna inte sällan har något psykiskt funktionshinder, att de har

svårt att följa regler och ofta är starkt utagerande.

– De är inga duvungar och det finns risk för grovt våld. Att låsa in någon som redan är inlåst är en fruktansvärd kränkning som kan ge långtgående skador, men som jag ändå kan tycka är nödvändig ibland, säger han.

Martin Grann är professor i psykologi vid Stockholms universitet och forskningschef inom kriminalvården där en del av ungdomarna från SiS hamnar eftersom vissa återfaller i brott. Han tycker att en debatt om avskiljning på SiS kan vara värdefull, men det är ingen nyhet i sig.

– Möjligen kan det lyfta fram att så här är världen, så här jävligt kan det vara. Ibland behöver vi helt enkelt avskilja och vi har inte kommit på något bättre sätt att komma vidare i väldigt svåra och komplicerade situationer. I brist på annat gör vi så här, säger han.

Alla intervjuade är överens om att avvägningen är svår. Är man för hård skrivs det om det, är man för mjuk skrivs det om semesterhem, säger en behandlingsassistent på Fagareds ungdomshem.

Att det lätt skapas en särskild personalkultur är känt inom många områden som lever i slutna miljöer och som regelbundet utsätts för stress från dem man jobbar med såsom polisen, militären, kriminalvården och psykiatrin.

Enligt Jerzy Sarnecki kommer då en kränkning hit eller dit inte att uppfattas som så farligt. Han ser ett problem i att man dagligen möter besvärliga ungdomar som ofta helt saknar gränser. Det kan leda till att man själv blir gränslös.

– Jag tror inte att den här kritiken mot att sätta ungdomar i isolering är helt ooberättigad, säger Jerzy Sarnecki. Jag har erfarenhet av att man har använt detta alldeles för slentrianmässigt. Dessutom har man uppenbarligen inte dokumenterat det här tillräckligt och det är allvarligt eftersom man måste ha samma rättsäkerhet oavsett hur besvärlig tonåring man är, säger han.

Många av dem som har begått grova brott för första gången eller som har blivit utsatta för grova övergrepp kan vara allra minst lämpliga att låsa in. Jerzy Sarnecki fortsätter:

– Flera av dem är väldigt sårbara individer och man bör till varje pris undvika att kränka dem ytterligare. Jag

vill inte förringa de svårigheter man har på de här arbetsplatserna och jag är fullt medveten om att avskiljning kan vara nödvändigt, men det måste användas med omdöme och mycket återhållsamhet. Det är av yttersta vikt att regelverket följs.

Innan SiS bildades var institutionerna ganska fristående enheter inom landstingen. Då var avskiljning både betydligt vanligare och varade under betydligt längre perioder än idag. 24 timmar var mer regel än undantag. Staten tog över verksamheten 1994 då endast staten skulle utöva tvång, men traditionen med en viss slapphet i förhållande till avskiljning kan ha följt med. Martin Grann tror att SiS brottas med samma kompetensproblem som man gör inom kriminalvården.

– Det är inga välbetalda yrken och det ligger ofta i sakens natur att ungdomshemmen finns ute på landet. Då

är det svårt att locka till sig välutbildade människor. Många gånger är det bygdens söner som jobbar där. Det behöver inte vara dåligt, men faktum är att det finns ingen tradition av dokumentation eller strukturerad uppföljning och utvärdering, ingen akademisk tradition, säger han.

Utbildningen till behandlingsassistent är ganska spretig, medger Stig-Arne Tengmer och han ser gärna att utbildningsnivån ökar hos SiS.

– Vi vill inte bara ha muskelmassa utan en personalgrupp som speglar det öppna samhället, lika många kvinnor som män. Vi vill ha ett klimat som präglas av lyhördhet och känsla för ungdomarna och samtidigt ska man kunna sätta nödvändiga gränser. Men vanligt sunt förnuft räcker inte, den myten vill jag avliva. Man måste ha teoretisk utbildning för att förstå ungdomarnas reaktioner och tankemönster. Det ideala vore en person med

stabil och lämplig personlighet och god utbildningsbakgrund, men man kan inte få allt, säger han.

Verksamheten inom SiS är väldigt splittrad och det finns flera olika yrkesgrupper liksom det finns flera grupper av omhändertagna barn och ungdomar med olika behov. Fil. Dr. Carolina Överlien tillbringade lång tid på ett ungdomshem för flickor som blivit utsatta för övergrepp när hon skrev sin avhandling. Hon såg hur problematisk avskiljning kan vara för alla inblandade.

– I mitt perspektiv är det intressant att vi fortfarande har en praktik som tillhör en annan era. Vi vet att avskiljning har missbrukats och det är inte konstigt eftersom det är svåra ungdomar och personalen kan ha en viss jargong. Jag såg att flickorna kunde uppleva det som ett nytt övergrepp och samtidigt var det en jättesvår situation för personalen att behöva brotta ner flickorna på golvet, särskilt för unga män. De är där för att hjälpa flickorna och blir istället betraktade som förövare.

Barnombudsmannen, Fredrik Malmberg, har reagerat kraftigt på uppgifterna att avskiljning av barn har använts på felaktiga grunder. Han stödjer sig på FN:s barnrättskommitté som är kritiska till hur avskiljning utövas i Sverige och menar att det med tiden bör avskaffas.

– Om vi ser på den lagstiftning vi har idag så ska man vara väldigt restriktiv med avskiljning. I princip bör det inte förekomma, men lagen tillåter det i undantagsfall. Med bristfällig dokumentation och mer än 500 avskiljningar på ett halvår finns det skäl att fundera på hur lagstiftningen egentligen efterlevs, säger han.

Fredrik Malmberg tycker dock att SiS redan under sommaren har vidtagit många åtgärder för att komma tillrätta med bristerna.

– Personalen gör ändå ett bra jobb under svåra förhållanden och det lyfter många barn och unga som jag har kontakt med fram. Men det finns också anledning att ta de kritiska rösterna på allvar. Regelverket måste följas och vi behöver hålla debatten levande om hur

den särskilda ungdomsvården kan utvecklas.

Stig-Arne Tengmer säger att personalen jobbar hårt för att inte trappa upp en situation, att försöka avleda, prata och ta en enskild promenad runt huset. I en potentiell situation är det viktigt att inte alla sex, sju pojkar på en avdelning blir indragna i en konflikt.

– Ett vanligt sätt är att vi belönar ett bra beteende och ett dåligt beteende blir inte belönat. Då kan man uppfatta det som ett straff om man till exempel inte får följa med på saker utanför huset, men det går inte att ta med en stökig ungdom. Alla har tillgång till psykolog och vi arbetar medvetet med KBT-behandling och så kallad ADL-träning för det öppna samhället.

Det handlar om hur man sköter saker i vardagliga livet så som hygien, städning, att följa en dygnsrytm och ta hand om ekonomin. Ungdomarna ska lära sig leva ett självständigt liv. Det ingår således i behandlingen att få de unga att följa regler, gå upp på morgonen, passa tider, ta av sig kepsen osv. Ibland blir listan på regler lång.

– Själva idén är att man ska träna för det vanliga livet utanför och då blir det den typen av saker som kan leda till allvarlig konflikt, för personalen ska verkligen få de unga att göra det här även om de säger nej. Men det finns ofta mer sofistikerade metoder än avskiljning för att skapa konformitet om man arbetar med belöningar istället, säger Jerzy Sarnecki.

I radioreportaget framkom att det kunde vara ganska små regelbrott som kunde leda till avskiljning, men ofta ligger det mycket mer bakom. Frågan är var gränsen ska dras för hur mycket den unge får bestämma? Vilka regler bör man ha kvar om de kan leda till upptrappade konflikter? Alla är överens om att lösningen är att ha regelbundet återkommande utvärderingar, öppenhet och diskussion kring hur något kan göras annorlunda.

– För att spetsa till det, när vi skulle avskaffa agan så frågades det vilket alternativet var, hur ska vi annars uppfostra våra barn? Det måste finnas

Foto:
Pawel Flato

Med bristfällig dokumentation och mer än 500 avskiljningar på ett halvår finns det skäl att fundera på hur lagstiftningen egentligen efterlevs, säger Barnombudsmannen Fredrik Malmberg.

ett annat sätt att hantera besvärliga människor än att använda tvång, säger Carolina Överlien.

Allmänhetens uppfattning är många gånger att det inte bör daltas med ungdomar som begått så grova brott. Men där sätter Stig-Arne Tengmer ner foten.

–Vårt uppdrag är inte att på allmänhetens vägnar utmäta något straff utan det är att skydda barnen och ungdomarna från framför allt deras eget beteende så att deras hälsa och utveckling inte skadas. Att försöka vända en utveckling så att det blir rätt. För många ungdomar blir det så, sen vore det konstigt om vi skulle lyckas i alla avseenden. Det är nog inte möjligt. ■